

УДК 811.133.1'366.584

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Кіркowska I. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглянуто понятійні категорії футуральності та проспективності в сучасній французькій мові. Установлено, що футуральність, реалізуючись у мові, є категорією функціонально-семантичного типу, план вираження якої представлено засобами, належними до різних мовних рівнів: граматичного, лексичного, лексико-граматичного. Проспективність постає складовою частиною понятійної категорії футуральності, актуальної для подальших темпоральних подій, співвіднесених з модальними відтінками.

Ключові слова: модальність, футуральність, проспективність, інтенціональний характер, концептуальний зміст, реальність/ірреальність.

Kirkovskaya I. S. Conceptual content of functional-semantic category of futurity in modern French language.

The purpose of the article is to present a functional description of the futuristic aspect and tense forms that comprise the conceptual, functional-semantic category of futurity in the modern French language.

The objective of the article: to choose the semantic invariant of the future tense; to identify the means of expressing aspect and tense forms. In the course of the study, it has been concluded that the universal language category of the future which is expressed in simple future tense has broad semantic boundaries and a wide range of additional meanings. These include modal values (wish, imperative, necessity, obligation, etc.) that form the content component of the category of prospectiveness which is conveyed with the help of the present tense forms and the subjunctive mood. In addition, the limitation and fragmentation of the time interval are the notions of "close future", etc. These additional values are in relation of subordination to the basic categorical value of futurity.

Futurity is the idea of an upcoming event (or events) that spans a certain period of time (defined or uncertain in the distant future). The semantics of futurity has a predictive nature, and its authenticity is not guaranteed. This category is a complex unity whose subject matter consists of relevant signs of a future outcome.

As a rule, in Romance languages the category of prospectiveness is conveyed by verbs of motion or by modal verbs and phrases that express various shades of modality (will, aspiration, etc.), in particular, deontic modality.

Thus, futurity is a broader source, a generic conceptual entity that covers a larger part of grammatical forms of the French language (Présent, Futur simple, Futur immédiat, Subjonctif, Conditionnel, Impératif) compared to the prospectiveness of the aspect whose grammatical composition is not fixed, and whose status more frequently intersects with the modal values of prospectiveness which are represented by means of the Présent forms.

Key words: modality, futurity, prospectiveness, intentional character, conceptual content, reality, irreality.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Досліджуючи типологічну категорію футуральності, у межах започаткованого дослідження ми виходимо із загальної філософської тези про об'єктивність часу та простору, а лінгвістичний час ґрунтується на категорії темпоральності, яка складається із претеритності, презентності і футуральності. Загалом вивчення системи та структури мов за допомогою категорії темпоральності є характерним для типологічних досліджень, у яких категоризація мовних явищ проводиться за допомогою так званих типологічних категорій, які на відміну від граматичних категорій мають великі операційні можливості. Саме тому при вивченні категорії футуральності як функціонально-семантичної категорії звертатимемося до принципів функціонування футуральності всередині мов західно-романської підгрупи.

Основна перевага типологічних категорій – це міжмовність, міжрівневість і міжрозрядність формальних мовних засобів. Крім того, у своїх операціях типологічні категорії походять від наявності спеціальних маркерів типологічних форм; установлення міжрівневих синонімів і міжмовних відповідників.

Розглядаючи типологічну категорію футуральності, відштовхуємось від основного поняття «майбутність», експлікованого за допомогою граматичних форм, які є основними конститuentами типологічних категорій, що виражають дію або процес після моменту мовлення, тобто значення «слідкування» за моментом мовлення і нереалізованості дії до моменту мовлення.

Темпоральна структура формується внаслідок розгортання граматичних категорійних компонентів, об'єднаних загальною ідеєю, поняттям часу. Сам процес формування темпоральної структури представляє рух від мовних граматичних категорій, пов'язаних з часовими відношеннями, зокрема темпоральністю й аспектуальністю, через функціонально-семантичні категорійні системи, що забезпечують зв'язок мовної та мовленнєвої систем, до функціонально-семантичних макрокатегорій, які розгортаються на рівні текстових макрокомпонентів. Взаємодія останніх приводить до формування цілісної темпоральної системно-структурної організації висловлювання.

В українському (М. Ю. Лихошерстова, О. В. Забуранна, О. О. Бердіна, Н. С. Гошилик) та французькому (М. Ріжель, Ж.-К. Пелла, Л. Госселен, Г. Гійом,

Б. Комрі та ін.) мовознавстві вже є певні напрацювання в цій сфері. Проте проблемі дослідження зазначеної категорії з урахуванням різнорівневості засобів вираження та концептуального змісту саме як функціонально-семантичної категорії, з установленням типології, зокрема у французькій мові, ще не приділено належної уваги. Натомість майбутній час вивчено з граматичної точки зору, тобто на рівні морфології, без урахування процесу інтеграції лексичних, синтаксичних форм, з одного боку, та логіко-філософського змісту, – з іншого.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – представити функціональну характеристику футуральних видо-часових форм, які утворюють понятійну, функціонально-семантичну категорію футуральності в сучасній французькій мові.

Завдання статті – проаналізувати типологічну, функціонально-семантичну категорію футуральності як складник макрокатегорії темпоральності; обрати семантичний інваріант майбутнього часу; виявити засоби вираження видо-часових форм у сучасній французькій мові; розмежувати поняття футуральності та проспективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У романському мовознавстві типологічна та функціонально-семантична категорії не розглядалися. Хоча граматичну категорію майбутнього часу досліджено в діахронії та синхронії в межах ізольованого рівня на матеріалі романських мов західно-романської підгрупи. Слід зазначити, що окреслення концептуального змісту категорії футуральності у франкомовній науковій літературі позначено терміном «проспективність». Аби уникнути плутанини в представленому дослідженні, ми будемо розрізняти дві концептуальні лінгвістичні сутності – *футуральність* та *проспективність*.

Функціонально-семантичні категорії складаються із категоріального значення і граматичних, а подекуди і лексичних, форм. Під час вивчення категорії темпоральності головними є часові дієслівні форми, які формують центр формальних засобів з огляду на свою найвищу абстракцію.

У запропонованому дослідженні ми розглядаємо функціонально-семантичну категорію футуральності, яка є конститuentом типологічної концептуальної макрокатегорії темпоральності і входить в опозицію з іншими конститuentами цієї ж категорії – категорією модальності та аспектуальності.

Функціонально-семантичний підхід, який базується на семантичному принципі виділення мовних категорій і різних засобів їх вираження, дає можливість спростити розуміння функціонально-семантичної категорії футуральності. Функціонально-семантична категорія в сучасному мовознавстві кваліфікується передусім як певного роду інваріант, який виражає ширший, порівняно з граматичною мовною категорією, зміст, об'єднує системи різнорівневих компонентів мови на основі спільності їхніх семантичних функцій. Таким чином, функціонально-семантичні системи представляють, по-перше, граматичну категорію в мовній організації (оскільки базуються на ній), де парадигматичний план виступає у зв'язку із синтагматичним, а

по-друге, синтезують у собі потенційний і результативний аспекти функціонування вказаних категорій у конкретних різнорівневих мовних одиницях [2].

Футуральність – уява про майбутню подію (чи події), яка охоплює певний відрізок часу (визначений чи не визначений у далекій чи віддаленій перспективі). Семантика футуральності має прогностичний характер, а її достовірність не гарантована. В системі індикатива романських мов футуральність традиційно виражають такими часами, як Futur simple (фр.), Futuro simple (ісп.), Futuro semplice (італ.). Темпоральне значення футуральності експлікує відношення перспекції відносно моменту мовлення, оскільки результат передаваної за допомогою зазначених вище часів дії достеменно не може бути відомий. Футуральність характеризується модальним відтінком невизначеності, передбачає моделювання перспективи та велику кількість ймовірних результатів. Саме тому конвенційний статус простого майбутнього часу в системі сучасних романських мов є хитким та не визначеним стосовно віднесення його чи невіднесення до системи індикатива.

Деяко іншою видається семантика футуральності в мовленні. З моментом мовлення співвідносяться не самі дії, процеси, стани чи ймовірні достовірні факти, що відбудуться в об'єктивній дійсності, а з часовим орієнтиром у майбутньому їх співвідносить мовець, повідомляючи про них як про реальні факти в майбутньому. Водночас він може висловлювати і свою оцінку можливості чи неможливості в майбутньому реалізації дії, процесів, станів, що на момент мовлення не є реальними. Таке спостереження суттєво впливає не так на розуміння самого поняття футуральності, як на семантичний зміст категорії часу та передбачає певне корегування на його визначення, а отже, час – це відношення реального або нереального, на думку мовця, процесу чи стану до моменту (минулість) чи після моменту мовлення (футуральність).

Майбутнє як характеристика реальних потенцій розвитку також має абсолютне значення, яким називають не просто те, чого ще немає, а те, що ми сподіваємося побачити здійсненим [7, 80]. Майбутнє «пов'язане з однією із найцінніших властивостей особистості й людських колективів – із властивістю активності» [1, 68]. Своєрідність, якою відрізняється майбутній час у концептуальній картині світу, виявляється передусім у семантиці (мовній і комунікативній) мовних засобів, що його позначають [6, 65].

М. М. Федорчук пропонує виокремити *проспективний внутрішній* монолог як підвид монологу, який має власну просторово-часову характеристику [9]. Його інформаційне ядро у французькій мові може бути виражене формою дійсного, умовного чи бажального способу, окрім наказового, що сприяє створенню ірреальної «удаваної» дійсності. Психологічне підґрунтя проспективного внутрішнього діалогу – «випереджувальне відображення», проектування передбачуваних ситуацій або таких подій та дій, що не можуть відбутися.

У процесі проспективного внутрішнього діалогу у свідомості персонажа виникають уявні ситуації, сценарії, за якими він хотів би діяти, але не може

через певні причини. Поряд із уявними ситуаціями проспективний внутрішній монолог може бути використаним автором для передачі доволі реальних прагнень персонажа. Він містить у собі мрії, проекти, плани на майбутнє, засобом вираження яких слугують видо-часові форми Futur simple та Futur dans le passé, наприклад: *Un jour je deviendrai célèbre; En enfance j'ai dit que je deviendrais célèbre.*

У деяких випадках усі три темпоральні різновиди внутрішнього монологу розгортаються у свідомості індивідуума практично одночасно, оскільки, розмірковуючи про минуле, людина може також розмірковувати про своє теперішнє та будувати плани на майбутнє, наприклад: *Quand j'étais jeune j'étais plus compliqué mais la vieillesse m'a beaucoup changé.*

Отже, перед нами постає дві лінгвістичні реальності – футуральність, з одного боку, і проспективність, – з іншого. У межах започаткованого дослідження будуть розглянуті семантичні та системно-мовні відмінності, які існують між цими двома лінгвістичними явищами.

Прикметник *проспективний* (від лат. *prospexio* – дивитись вдалину, відкривати вид, бути звернутим до) означає 'направлений до майбутнього', 'такий, що відноситься до руху вперед'. У психології існує поняття «проспективне марення», «позитивна/проспективна» відповідальність протиставляється «негативній/ретроспективній» відповідальності та означає соціально-правову відповідальність, ініціативу, відповідальність особи за майбутню правову поведінку.

У чому ж полягає особливість «проспективності», або проспективної дії в лінгвістиці? Першим, хто увів у науковий обіг, були С. Флешман, який використовував термін «проспектива» [12], та М. Еманатіан [11]. Важливим для визначення проспективності на даному етапі дослідження є те, що низка науковців, окреслюючи це поняття, наголошували на його інтенціональному характері [3, 89]. У такому розумінні інтенціональне значення є аспектуальним, а не часовим, на цей факт вказували В. Плунгян, Б. Комрі [5, 10]. Вони вважали, що це значення характеризує не часову референцію ситуації, а одну з фаз її розвитку – підготовчу. Зокрема, Б. Комрі вживав слово «зерна», тобто «зародки» ситуації в теперішньому моменті.

Проспективність – це поняття, яке пов'язане з певною ситуацією у майбутньому, яку мовець розглядає в аспекті наслідків та передумов. Семантика проспективності передбачає створення або наявність передумов у момент мовлення, які матимуть наслідки в майбутньому. Темпоральне значення проспективності – це віднесення дії або її реалізації до майбутнього. Первісно ситуацію проспективності в сучасних романських мовах виражали дієслова руху. Окрім зазначених часів, до проспективних можуть належати модальні дієслова, що передають різні типи значень, які стосуються майбутнього. Насамперед йдеться про деонтичну модальність, наприклад: *Tu dois tu peux aller aujourd'hui.* За такого розуміння постає питання про взаємовіднесеність цих двох понять.

У більшості мов форми майбутнього часу генетично є або формами презенса (це притаманно

слов'янським, романським та германським мовам), або сполученням інфінітива з дієсловом *matti* [4, 29–30]. Так, майбутній час української мови має свою систему і виражений формами дієслова майбутнього часу доконаного і недоконаного виду, що утворюються за рахунок постпозиції та препозиції дієслова *matti*, наприклад: *я маю піти туди* (складна форма), *ми підемо туди* (проста форма).

У сучасних романських мовах проспективну дію експлікують Present (фр.), Presente (ісп.) і т. д., а також граматичні перифрази Futur immédiat (фр.) і т. д. Проспективність передбачає наявність наміру або перспективи, певних усталених умов у теперішньому часі, у яких простежуються явні ознаки «підготовки» до певної майбутньої ситуації [8, 41].

Аналізуючи порушену проблему, можемо припустити, що найбільш реальними з погляду їхньої здійсненості в майбутньому є **проспективні ситуації**, які передають модальні значення *підготовки, прагнення, цілеспрямованості, волі до чогось, задуму, бажання рішучості, стану готовності* тощо до здійснення дії. Зазвичай у французькій мові виразниками таких ситуацій є форми Present та Subjonctif, наприклад: *Je veux bien aller en Algérie, Je veux bien que tu parte un jour pour toujours.*

На протигагу цьому вірогідність ірреального характеру бажаної дії виражено формою Futur simple в системі французької мови. Чи так це насправді?

На думку Б. Комрі, статус проспективної ситуації на шкалі реальності/ірреальності значною мірою обумовлюється точкою зору мовця [10, 88]. Мова може мати різну кількість формальних засобів, які виражають реальний/ірреальний статус ситуації, які передаються конструкціями дійсного способу або конструкціями умовного, бажального, наказового способів. Ці формальні засоби асоціюються, як правило, з різним ступенем реальності/ірреальності. Однак тільки від мовця залежить, який саме засіб / мовний засіб він обере для кодування кожної конкретної ситуації. А отже, погоджуючись з Б. Комрі, зазначимо, що реальність / нереальність кожної конкретної мовної ситуації, експлікованої різними способами, залежить здебільшого від точки зору мовця. Відображенням концептуального змісту проспективних ситуацій залишилися форми, які передають близький майбутній час (Futur simple (фр.), Futuro simple (ісп.) і т. д.).

Так, дієслова майбутнього часу у Futur simple і Présent можуть називати майбутню дію з відтінком категоричного наміру, рішучості, готовності / небажання виконати дію; майбутню дію з відтінком повинності; дію, що передає значення погрози. Дієслова майбутнього доконаного позначають майбутню дію з відтінком небажання її здійснити; модальність умови; модальність уяви; майбутню дію з відтінком готовності її виконати; модальність категоричності твердження, впевненості; модальність погрози, попередження та модальність можливості / неможливості.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Футуральність є ширшою вихідною родовою поняттєвою сутністю, яка охоплює більшу частину граматичних форм французької мови (Présent, Futur simple, Futur immédiat,

Subjonctif, Conditionnel, Impératif), ніж проспективність видового поняття, грамемний склад якої не є усталеним, її статус скоріше перетинається з модальним значенням проспекції. Футуральність – це типологічна, концептуально обумовлена функціонально-семантична категорія. Концептуальним змістом зазначеної категорії є вираження поняття «майбутності»; вона має власний грамемний склад у сучасній французькій мові, який передається за допомогою таких часових форм, як Présent, Futur simple, Futur antérieur, Futur dans le passé, Subjonctif, та подекуди лексичними засобами (прислівниками зі змістом проспективності). Футуральність утворює так званий подвійний концепт, який складається, з одного боку, із родового поняття, тобто футуральності, і, з іншого – видового, тобто проспективності.

Видається можливим представити робочу гіпотезу започаткованого дослідження – у системі французької мови майбутні часи Futur simple та Futur dans le passé передають бажану, прогнозовану дію, відсоток достовірності якої первісно не гарантовано. Водночас семантичний потенціал форм Présent та Subjonctif є більш спроможним позначати дію, гарантія або достовірність якої у майбутньому є вищою за рахунок розгалуженої системи модальних значень.

Єдиним критерієм достовірності в інтерпретації семантики футуральності є інтеграція об'єктивно-модальних та суб'єктивно-модальних відношень, які в процесі реального спілкування визначають ступінь взаємодії потенційних можливостей системних відношень французької мови та їх реалізації в мовленні.

У подальших розділах запропонованого дослідження будуть розглянуті концептуальні засади футуральності та проспективності, випадки інтеграції мовних та мовленнєвих значень зазначеної категорії, а також виявлені грамемний склад категорії футуральності. Окрему увагу варто приділити модальним значенням категорії футуральності, які становлять великий кластер зазначеної категорії. Оскільки практичним матеріалом дослідження обрано французьку мову, хід дослідження буде перетинатися з розглядом саме графемного корпусу засобів, що передають футуральність в мовах західно-романської підгрупи. Такий підхід обумовлено, з одного боку, спільним походженням романської групи мов із єдиного джерела – народної лагини, а з іншого – необхідністю визначення загальних тенденцій розвитку романських мов, без якого є неможливим чітке визначення тенденцій розвитку однієї конкретної мови, а саме французької.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскин Я. Ф. Категория будущего и принципы ее воплощения в искусстве / Я. Ф. Аскин // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л. : Наука, 1974. – С. 64–73.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 133 с.
3. Майсак Т. А. Глагольная система хпюкского говора агульского языка / Т. А. Майсак, С. Р. Мерданова. – М. : Академический Проект, 2002. – 96 с.
4. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Інна Валентинівна Піддубська. – Донецьк, 2000. – 185 с.
5. Плуноян В. А. Общая морфология: введение в проблематику : [учеб. пособие] / В. А. Плуноян. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 384 с.
6. Тарасова Е. В. Время и темпоральность / Е. В. Тарасова. – Харьков : Основа, 1992. – 136 с.
7. Тарасова Е. В. Языковое поле как единица дидактической типологии : [учеб. пособ. для студ. IV–V курсов ф-та ин. языков (английское отделение)] / Е. В. Тарасова. – Харьков : ХГУ, 1991. – 111 с.
8. Федорова Р. М. Языковая объективация категории проспективности : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Римма Владимировна Федорова. – Нижневартковский гос. ун-т, 2014. – 187 с.
9. Федорчук М. М. Лингвистическая структура и стилистическое функционирование внутреннего монолога (на материале прозы США) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Марта Михайловна Федорчук. – Львов, 1990. – 206 с.
10. Comrie B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problem / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 142 p.
11. Emanatian M. Chagga 'come' and 'go': metaphor and the development of tense-aspect / Michele Emanatian // Studies in language. – 16-1: 1-33, 1992.
12. Fleischman S. The future in thought and language: diachronic evidence from Romance / Suzanne Fleischman. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982.